

واکاوی نقش نور در تعریف فضاهای معماری آرکی تایپی در ایران و جهان

پریسا صفار^۱، محمد علی کاظم زاده رائف^۲، صبا میردریکوندی^۳

۱- دانشجوی کارشناسی معماری داخلی، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، خوزستان، ایران

۲- عضو هیأت علمی گروه معماری، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، خوزستان، ایران

۳- مدرس مدعو گروه معماری، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، خوزستان، ایران

چکیده

"نور" از جمله کهن الگوهای ماندگاری است که از گذشته تا کنون در فرم ها و نقوش و تزئینات به صورت های مختلفی در فرهنگ اقوام و آیین های مختلف مقدس شمرده شده و نمادی از پاکی، عقل الهی و قدرت لایتنهایی و حضور خداوند است. از دوران باستان در فرهنگ های مختلف از جمله ایران، مصر، یونان و اقوام باستانی امریکا، همواره از نور و نماد های مربوط به آن در هنر و معماری به ویژه معماری قدسی در معابد و کاخ ها برای نورپردازی و ایجاد فضایی اسرارآمیز و معنوی، تعبیر کیفیت فضا و مطرح کردن زمان در فضا و راهی برای رسیدن به نور حقیقت استفاده می کردند. در معماری غرب به ویژه در معماری کلیساها، نور طبیعی به عنوان عاملی جهت ایجاد فضایی روحانی و ملکوتی و تجسم حضور الهی، اهمیت دارد. در دین اسلام در آیه ی شریفه ی نور در قرآن مجید، خداوند به نور و مثل نور الهی به چراغدانی تشبیه شده که تمام عالم را از حقیقت آکنده می سازد. هنرمند و معمار مسلمان همواره کوشیده تا فضایی را خلق کند که نور در تعریف آن، جایگاه ویژه ای داشته و آینه ی تمام نمای وجود خدا باشد. اهمیت نور و جایگاه آن در معماری معاصر بیشتر به سوی استفاده مادی از نور طبیعی جهت روشنایی و تفکیک فضایی توجه دارد و کمتر مانند دوران گذشته، به جنبه ی روحانی و معنوی آن پرداخته شده است. در این پژوهش، به بررسی و مطالعه نقش نور در تعریف فضاهای معماری آرکی تایپی در ایران و جهان از گذشته تا دوران معاصر پرداخته شده است. روش تحقیق مقاله، توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه های علمی تخصصی معماری شهرسازی و مطالعه وبسایت های علمی پژوهشی از جمله سیلیویکا، جهاد دانشگاهی و مرکز اطلاع رسانی علوم و فن آوری بوده است.

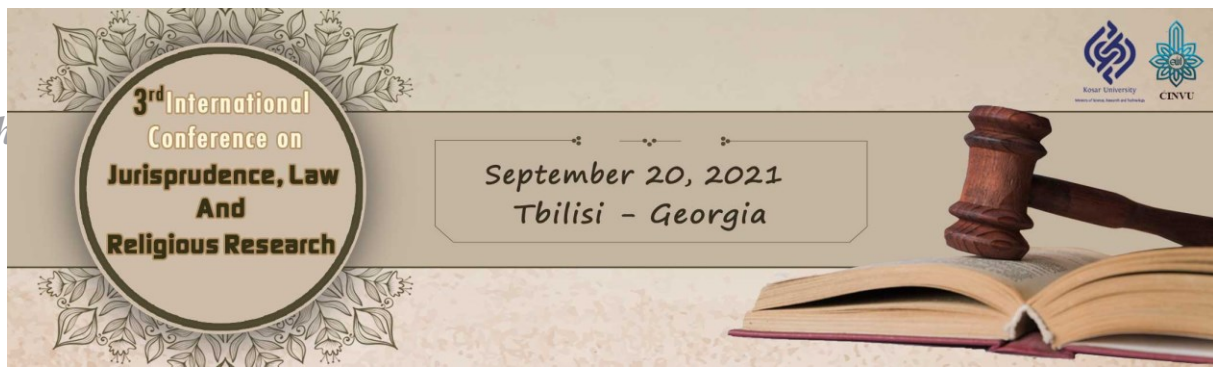
واژگان کلیدی: نور، فضای معماری، معماری آرکی تایپی، معماری ایران، معماری جهان

مقدمه

از مسائل اساسی و مهم در معماری بحث ماندگاری است. با توجه به این که معماری های ماندگار از الگوهای مشخصی پیروی می کنند می توان دریافت که این الگوها متعلق به زمان و مکان خاصی نیستند و از درون و ناخودآگاه انسان نشأت گرفته می شوند به همین دلیل به آسانی درک می شوند. خاطرات انسان از گذشته در ناخودآگاه جمعی انسان و نیازهای اساسی او که در طول زمان بدون تغییر مانده بر الگوهایی که در معماری به کار می برد تأثیر می گذارد. این ویژگی ها متعلق به زمان و مکان خاصی نیستند و متناسب با نیاز بر اساس ویژگی هایی که در هدف نیل انسان به تعالی و قدم نهادن در راه دستیابی به ملکوت است، نمود پیدا می کنند. ساختار معماری به سادگی قابل رویت نیست. در درون این ساختار نظامی نامرئی آیینی و دینی براساس افسانه ها، اساطیر، آداب و سنن به شکل تصورات تخیلات شاعرانه، رؤیاها و کابوس ها مستتر است. کهن الگوها به عنوان اطلاعات مشترک و جهانی همواره در ذهن ناخودآگاه انسان ها وجود دارند که گاهی به صورت تصاویر وارد خودآگاه می شود. این اطلاعات در درون ما در هستی و فضای زندگی مان سیال هستند آرکی تایپ ها الگوهای اصیل و پایداری هستند که حاصل تجربه جمعی بشر طی هزاران سال بوده و در حافظه پنهان ناخودآگاه انسان با نام ناخودآگاه جمعی ذخیره می گردند کهن الگوها جهانی هستند و در همه مکان ها مفهوم و جوهره مشابهی دارند آرکی تایپ ها به صورت مختلف در فرم ها و تصاویر گوناگون در سراسر جهان یافت می شود. آن ها به صورت تصاویر نقاشی شده در غارها بر روی ظروف و وسایل باستانی در کلیه مکان هایی که بشر به آن ها دسترسی داشته و در آن ها می زیسته تا فرم های معماری معاصر بوضوح مشاهده می شود. آرکی تایپ گاهی در قالب فرم و در مواقعی به شکل تزیینات فضا را تسخیر کردند و این امر به علت ریشه های قوی آرکی تایپ ها در ذهن بشر است. (صفار و همکاران، ۱۴۰۰) بر خلاف تأثیر زمان و مکان بر معماری منشأ الهام از درون معمار است. آرکی تایپ ها با توجه به شرایط اقلیمی و منطقه ای با حفظ معنا و مفهوم خود نمود پیدا می کنند. کهن الگوها در معماری ایران در گذر تاریخ نمود های مختلفی به خود گرفته اما همچنان به حیات و پویایی خود ادامه داده است. از آنجا که در معماری ایران نقوش ارتباط ذاتی با محتوا دارند رابطه ی نزدیکی میان آن با مفاهیم کیهانی و عرفانی به وجود آمده است. (صفار و همکاران، ۱۴۰۰)

نور نمادی از جاودانگی بی مرگی پاکی امید تولدی دوباره تقدس یادمان یک واقعه فرد مقدس نشانه ای از پاکی مطلق و ذره ای از نور بی انتهای خداوند متعال است. تقدس نور موجب شده که همواره در آیین ها و مذاهب مختلف برای یادمان و بزرگداشت و معنا بخشی به یک مکان یا رویداد به کار برده شود. تقدس روشنی در تمامی ادیان و فرهنگ های مختلف وجود دارد. (گلابچی، ۱۳۹۳) از دوران ما قبل تاریخ همواره اجسام نورانی که تجسمی از یک شیء زنده را در ذهن بیدار می کردند، توسط بشر مورد ستایش و احترام قرار گرفته و مشتاقانه برایشان جشن می گرفتند. آنها را عبادت کرده و می پرستیدند. در اغلب ادیان "نور" نماد عقل الهی و منشأ تمامی پاکی ها و نیکی هاست و خارج شدن انسان از تاریکی جهل و تابیده شدن "نور" معرفت در وجودش همواره یک هدف نهایی می باشد. در اثر تابیده شدن نور الهی به درون

کالبد مادی یعنی جایگاه نفس آدمی است که انسان به رشد و تکامل معنوی می رسد در نتیجه برای نمایش این تمثیل در معماری اغلب بناهای مذهبی " نور " به عنوان عنصری بارز و مستقل از سایر عناصر و مفاهیم به کار گرفته در ساختمان به کار گرفته می شود به گونه ای که شعاع های آن به طور واضح در داخل کالبد مادی و تاریک حجم قابل مشاهده است، فضاهای عمیق و تاریک کلیساهای قرون وسطی و یا مساجد اسلامی که با عنصر نور مزین شده اند به خوبی قادر به انتقال یک حس روحانی و معنوی می باشند. انسان در چنین فضاهایی که با نوری ضعیف روشن می شوند با مشاهده سایه های مبهم از اشیاء و احجام در ذهن خود به کامل کردن تصاویر پرداخته و با این عمل به نوعی خلسه فرو می رود که نتیجه آن یک حس نزدیکی به منبع وجود و هستی در درونش بیدار می شود. (فرخزاده و قاراخانی، ۱۳۹۵)

در معماری ایرانی، نور دارای بار نمادین متفاوتی و محفلی برای حضور الهی است. انعکاس نور از یک واسطه فیزیکی به آن معنا می بخشد و مفاهیم متعالی را متجلی می سازد. در کنار آن در طول تاریخ اهمیت کاربردی نور طبیعی برای سلامت روح و جسم تداوم یافته و در موضوعات مختلف تأثیر آن به صورت بازشوها و پنجره ها که نور را به داخل هدایت می کردند، نمایان شده است. یکی از مهم ترین خصیصه های نور طبیعی، توالی و دگرگونی آن در طول روز است که سبب پویایی و تغییر در زمانهای مختلف می شود و بافتی پویا پدید می آورد. (حناچی و پور سراجیان، ۱۳۹۴) در هنر معماری نور یکی از اجزایی است که در کنار عناصر مطرح می شود و در طراحی به عنوان یک عنصر مجزا باید نقش خود مفاهیم دیگر از قبیل ساختار، نظم فضایی، مصالح، رنگ و را ایفا کند. (فرخزاده و قاراخانی، ۱۳۹۵)

سؤال تحقیق

نور طبیعی به چه میزان در تعریف فضاهای معماری آرکی تایی در ایران و جهان، مؤثر است؟

۱- اهمیت نور طبیعی در معماری آرکی تایی ایران باستان

نور که یکی از مظاهر استعاری در هنر معماری می باشد در میان ایرانیان جایگاه مقدس و والا داشته معمار ایرانی برای پیوند زدن هنرش به عالم ملکوت از غیر مادی ترین عنصر " نور " در طراحی استفاده نموده است. تا به هنر جنبه مقدس داده و نشان دهد که هم قالب و هم محتوای اثرش از یک سرچشمه نشأت می گیرد. و نور را به عنوان موجودیتی دوگانه که یک بعد آن کالبدی و بعد دیگر آن معنایی است هنرمندانه استفاده نموده و بدین وسیله نه تنها خود از طریق آفرینش به کمال معنوی رسیده بلکه سعی در نشان دادن ریشه آسمانی هنرش نیز داشته است. (غفوری و پورمافی، ۱۳۹۵) نور خورشید به واسطه تغییرپذیری در طول روز و اثری که در تغییر کیفیت فضا می گذارد موضوع زمان را مطرح می کند به همین دلیل در آیین هایی که در آن ها موضوع زمان و قداست نور مطرح بوده شاهد بناهای بسیار زیبایی هستیم که حکایت از تفکری هوشمند و خلاق دارد. زیباترین نقش نور در فضاهای معماری ایران با شناخت ماهیت و ویژگی نور و تاریکی در تعبیر کیفیت فضا و مطرح کردن بعد چهارم در فضا به وجود آمده است. (گلابچی، ۱۳۹۳)

نور تجلی اخلاق معنویت تعقل و فضیلت اخلاقی است و سپیدی نور به طور دقیق اشاره دارد بر اینکه ترکیبی است از تمامیت نور، نیروی آفریننده، انرژی کیهانی و درخشندگی. در بسیاری از فرهنگ ها، نور یا خورشید به عنوان منبع نور عنصری خدایی محسوب می شود و آن را ارج می نهادند. (گلابچی، ۱۳۹۳) تقدس نور و نحوه طلوع و غروب خورشید بر تقدس جهت و نواحی مختلف فضا تأثیر گذار بوده و تقابل چهار جهت اصلی فضا به نوعی تکیه گاه اساسی درک جهان و تبیین آن قرار گرفته است. (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۲: میترا با شعاع های نور بر گل نیلوفر، نقش رستم

منبع: (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۱: گردش ده کره به دور خورشید در حکاکی های سومری

منبع: (گلابچی، ۱۳۹۳)

نور یکی از مهم ترین عناصر معماری در تمام ادیان جهان، از جمله در معماری ایران بوده است. (فرخزاده و قاراخانی، ۱۳۹۵) در ایران باستان، خورشید و تقدس نور همچون تمدن بین النهرین اهمیت به سزایی داشته است و در نمادپردازی های پرنده ی آفتاب، گردونه خورشید یا نماد های حکاکی شده از خورشید در بالای سر پادشاهان و فرشتگان سومری و بابلی و آشوری مشاهده می شود در افسانه ی بابلی آفرینش جهان بر اثر نبرد خدای خورشید بامدادان و خورشید بهاران با هیولای تیام مات که مظهر تاریکی و آشفستگی است پا به عرصه وجود می گذارد. پیروزی روشنایی بر تاریکی منشاء جهان و نیز منشأ انتظام آن است. (گلابچی، ۱۳۹۳) ایرانیان بر طبق آیین یکتاپرستی زرتشت، نور و آتش را در مقابل ظلمت و تاریکی جلوه ای از نماد خداوند می دانستند. که انسان از طریق آن می توانست خود را به نور حقیقت برساند. لذا آتش را در نقطه ای جاودانه نگه می داشتند، تا جاودانگی زندگی انسان ها را نمایان کنند. آنجا که دین رسمی کشور در زمان ساسانیان دین زرتشتی بوده لذا برای آتش احترام خاصی قائل بودند و آن را مقدس می شمردند و برای نگهداری و نگهداری از آتش، پرستشگاه یا جایگاه های مخصوصی همچون چهارطاقی ها می ساختند. (ریسمانی و نصر، ۱۳۹۳)

جدول ۱: نمادهای آرکی تایپی به کار رفته در ایران باستان منبع: (قربان زاده و گلپانی، ۱۳۹۶)

تصویر	توضیح	نمادهای آرکی تایپی ایران باستان
 <p>گونه ای از مهرهای مشبک فلزی با طرح چلیپا</p> <p>منبع: (موسوی و مهرزاد، ۱۳۹۰)</p>	<p>قدمت هفت هزار سال ، اولین بار به شکل سواستیکا(صلیب شکسته) در خوزستان یافت شد. معانی دیگری چون تعادل، وحدت کائنات، چهار جهت اصلی، آمیزش چهار عنصر اصلی (آب، باد، خاک، آتش) و چهار فصل طبیعت را نیز دارد و به طور کلی با چرخه زندگی و حرکت خورشید و مفهوم زمان توأم است. در آثار بازمانده از هزاره پنجم پیش از میلاد تا دوره ساسانیان، نقش چلیپا و چلیپای شکسته پیوسته مورد توجه بوده و بر روی آثار سفالین، زینت آلات، پارچه، ظروف، مهر و گچ بری های کاخ ها در مناطق باستانی ایران مشاهده می شود.</p>	<p>نمادهای آرکی تایپی ایران باستان</p> <p>نشان چلیپای شکسته یا گردونه مهر</p>
 <p>نبرد شیر و گاو از نقش برجسته های تخت جمشید، چیرگی بهار بر زمستان یا پیروزی خورشید(شیر) بر گاو(ماه) است</p>	<p>خورشیدی برآمده از پشت یک شیر، همواره نمادی از قدرت و فرمانروایی بوده است. در ایران باستان مردم دلبستگی و احترام شایسته ای برای الهه خورشید که آن را « میترا » می نامیدند، قائل بودند و از این رو این نماد در زمره مهم ترین نمادهای باستانی ایران بوده است و جلوه های از قدرت آسمانی و ستیز این دو تجلی قدرتی تفویض شده از آسمان به مردم است که در وجود شاه یا سلطان تبلور مییابد</p>	<p>نشان شیر و خورشید</p>

<p>منبع: (موسوی و مهرزاد، ۱۳۹۰)</p>		
<p>نقش شاهین بر روی بدل چینی از تخت جمشید. موزه ملی ایران</p> <p>منبع: (موسوی و مهرزاد، ۱۳۹۰)</p>	<p>نماد شکوه پرواز بر بلندای آسمان، پرنده ی مقدسی در اساطیر تمدن های مختلف جهان، پرنده آفتاب است. استفاده از سر عقاب در ایران باستان بسیار رایج بود و در سرستون های تخت جمشید نیز نقش پرنده افسانه های عقاب وجود دارد. مردمان باستان شباهت هایی میان خورشید و عقاب احساس می کردند. از یکسو، خورشید به هنگام طلوع و غروب در افق و یا در پشت ابرها، همواره با دو بال به نظر می آید و از دیگر سو، عقاب نیز به عنوان بلندپروازترین و دورترین پرنده گان، نزدیک ترین موجودات زمینی به خورشید دانسته می شده است.</p>	<p>عقاب (پرنده ی آفتاب)</p>
<p>خورشید بال دار بر فراز دستان موجودات افسانه ای از نقش برجسته های کاخ کپره فرمانروای آرامی گوزنه یا تل حلب سده نهم پیش از میلاد</p> <p>منبع: (موسوی و مهرزاد، ۱۳۹۰)</p>	<p>نشان پیکر بال دار که در دیدگاه متداول باستان شناسان، نگاره اهورامزدا شناخته می شود، گاهی به آن نام فروهر هم اطلاق می شود. نظرات متفاوتی از طریق اساطیر شناسان در ارتباط با حلقه پیکر بال دار وجود دارد و به چرخ فلک و آسمان، دایره زمان، دایره مقدس، حلقه قانون و عدالت و حق نیز تعبیر و تفسیر این نماد هم با پیکر انسانی و هم بدون پیکر انسانی دیده می شود. بدون پیکر انسانی، نماد خورشید و با پیکر انسانی، نماد آشور، ایزد آشوریان است و در بسیاری از کنده کاری ها و مهرها به چشم می خورد.</p>	<p>فرکیانی یا فروهر</p>

گل نیلوفر دو غنچه‌ای در دست یکی از آورندگان هدایا
بخشی از نقش برجسته کاخ سارگن دوم در خرس آباد

گل‌های نیلوفر با دو غنچه در دست پادشاه (سمت چپ) و
جانشین او (راست) از نقش برجسته‌های باریابی در خزانه
تخت جمشید

منبع: (موسوی و مهرزاد، ۱۳۹۰)

نماد دعوت برای رسیدن به نور زندگی و تابش این
نور برجهانیان است این گل نماد خورشید،
جاودانگی، آفرینش و تولدی دوباره است؛ چراکه
این گل در شب بسته می شود و در روز، همانند
طلوع آفتاب، دوباره باز می شود و به عنوان
محصول خورشید و آب ها شناخته شده است. نماد
کمال است، زیرا برگ ها، گل ها و میوه‌ها
دایره‌های شکل هستند و طرح ماندلایی دارد. این
گل که در ضمیر ناخودآگاه انسان ریشه ای عمیق
دارد با منشأ زندگی و ذهن آدمی پیوند خورده
است؛ بدین معنی که مبین ریشه‌هایی است که
نخستین آدمیان را به جهان می پیوندد. در ایران
باستان نخستین بار به صورت نمادین در هنر ایلامی
دیده می شود. از یک کاشی لعاب دار مربوط به
هزاره دوم ق.م دارای نقش گل رز ۱۲ برگ دیده
می شود که بسیار شبیه فیگور گل نیلوفر آبی در
دوره هخامنشی است. رنگ های به کاررفته در
تزیینات این کاشی سفید و زرد هستند. این دو نمونه
کاربرد لوتوس را در هنر ایلام و حضور این نماد
باستانی را در سرزمین ایران که به مقدار فراوان در
هنر هخامنشی و بعدها در نقوش ساسانی استفاده
شد، نشان می دهد. در کاخ های هخامنشی درشوش
و تخت جمشید گل نیلوفر آبی از نظر آماری بیشتر به
عنوان نمادی بصری استفاده می شد. استفاده نمادین
از نیلوفر آبی، در نقش برجسته های تخت جمشید و
در نیلوفرهای واژگون سرستون ها و پایه ستون ها
نشان از اهمیت آئینی و مقدس این گل در عصر
هخامنشی دارد

گل نیلوفر

درايران از نور به عنوان عنصری کاربردی و عرفانی در تمام دوره ها خود سود جسته و نور چه طبیعی و چه مصنوعی توسط عناصر کنترل کننده نور همچون رواق، تابش بند، سایبان، ساباط، جام خانه، روزن، روشندان و شباک و ... در بخش های مختلفی از بنا مورد استفاده قرار می گرفت. استفاده از این عنصر طبیعی در ایجاد شفاف سازی بنا ها نیز نقش ویژه ای داشت و همچنین باعث تأمین نیازهای روحی، مادی و معنوی انسان در بناها در نظر گرفته می شد. (فرخزاده و قاراخانی، ۱۳۹۵) سده ی سوم هزاره چهارم ق.م جهت کسب نور و سایه از ایجاد اختلاف سطح در دیوارهای خارجی استفاده می کردند. در شهر سوخته از هزاره ی سوم و دوم ق.م از روی آثار خانه های که دیوار آن ها تا زیر سقف باقی مانده بود و می توان استنباط کرد که هر اتاق از طریق یک در به خارج ارتباط داشته و فاقد پنجره بوده اند. (فرخزاده و قاراخانی، ۱۳۹۵) در دوره عیلام در حدود ۱۳۰۰ - ۱۴۰۰ ق.م نیز نمونه ای از پنجره های شیشه ای بدست آمده که شامل لوله هایی از خمیر شیشه می باشد که در کنار هم و در داخل قاب جای می گرفت و به طور حتم جهت روشن کردن داخل بنا مورد استفاده بود. (عرب مختاری و پورناصری، ۱۳۹۸)

تصویر ۳: لوله هایی از خمیر شیشه، کشف شده در زیگورات چغازنبیل منبع: (عرب مختاری و پورناصری، ۱۳۹۸)

از خصوصیات سبک پارسی، تعبیه سایبان و آفتاب گیر منطقی و ضروری برای ساختمان هاست. در این دوره از اصل اختلاف سطح، جهت جذب نور به داخل استفاده می شد. انحراف زوایای بناهای تخت جمشید بر اساسی بنیاد گذاشته شده که به وسیله ایجاد سایه روشن های گوناگون تعیین روز اول سال و فصول مختلف میسر شده و این انحراف به معمار ایرانی اجازه می داده مکان های مورد نیاز برای زیستن را به صورتی بسازد که در فصول مختلف سال هر خانه به مقدار لازم از آفتاب و روشنایی استفاده نماید از نورگیری بناهای اشکانی اطلاع چندانی در دست نیست. ساسانیان تمایل به نشان دادن تضاد بین سایه و روشنایی داشته اند و این امر در تمام بناهای آن ها مشهود است. نوک گنبد های بناهای چهارطاقی آن ها بصورت روزنه درآمده زیرا برای افروختن آتش بدان احتیاج داشته اند. طریقه نورگیری با جام خانه بعد از هخامنشیان تا مدت های بسیار به عنوان یک سنت طرح گردیده و مورد استفاده قرار گرفت. و در دوره ساسانی که استفاده از گنبد به شکل وسیعی معمول شده؛ دیده می شود. در روی گنبد روزنه هایی تعبیه می کردند که احتمالاً

برای پوشش آن ها از شیشه استفاده می کردند، تا زمانی که ساسانیان از دیوارهای حمال جهت تحمل بار گنبد استفاده می کردند تنها از روزن وسط گنبد یا از روزنه های تعبیه شده بر روی آن جهت نورگیری استفاده می کردند. اما پس از آن که بار سقف گنبدی را توسط قوس ها روی جرزها انتقال دادند، توانستند در قسمتهایی از بدنه گنبدها نورگیرهایی را به صورت هلال تعبیه کنند. (محمد عشوری، ۱۳۹۵) اشکال مقرنس و مشبک سبکی شبیه به اشیاء حاکی ماوراء یافته است و بدین وسیله نور بر هزار جهت تابیده و سنگ و گچ را مبدل به یک جوهر قیمتی می سازد. با اندکی بررسی و مقایسه میان ویژگی های کهن الگو ماندالا و ویژگی های الگو های مقرنس در میابیم که این جزء تزئینی در معماری ایران یک الگوی ماندالا است. که اولین نمونه های آن مربوط به دوران ماد است. در نمای مقبره صخرهای دکان داود واقع در سر پل ذهاب است. از جمله مقرنس های دوره هخامنشی مقرنس مقبره داریوش در نقش رستم و آتشگاه پاسارگاد است. (صفار و همکاران، ۱۴۰۰)

۲- جایگاه فلسفی و اقلیمی نور طبیعی در معماری دوره اسلامی ایران با تأکید بر معماری آرکی تایپی
آیه سی و پنجم سوره مبارکه (نور) از جمله آیات گهربار این کلام مقدس است که مورد توجه و تفسیر حکما و متفکرین بسیار قرار گرفته است.

"اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوَةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" (قران کریم، سوره مبارکه نور، آیه ۳۵: ۳۵۴)

...مثل نور او چون چراغدانی است که در آن چراغی باشد. آن چراغی در آبگینه ای آن آبگینه گویی ستاره تابانی است که از روغن درخت پر برکت زیتونی که با آن نه خاوری و نه باختری است، فروزان است. در این آیه، حق تعالی خویش را نور آسمان ها و زمین خوانده و در آخر آیه، خداوند متعال خود را آگاه ترین آگاهان بر هر چیز می خواند و برای مردمان مثال هایی می زند تا با این امثال ایشان را بی آگاه اند. این آیه به زیبایی و بیان تمثیلی مشهور است. (صفار و همکاران، ۱۴۰۰) واژه نور ۳۶ بار در قرآن بکار رفته و آن چنان اهمیت یافته که سوره بیست و چهارم آن؛ به این نام خوانده شده است. سوره مشهور نور در قرآن، انعکاسی از وجودی الهی و برتر را میان مسلمانان القاء می کند خداوند خود را نور زمین و آسمان ها می داند: الله نور السماوات و الارض جهان بدون نور حضرت حق مفهوم و معنایی ندارد و اشیای گوناگون از یکدیگر جدا نمی شوند و تشخیص و تمییز پیدا نمی کنند. در جایی دیگر نور را در تقابل با تاریکی و ظلمت میدانند، نوری که متمایز می کند و نوری که مورد تأکید قرار می گیرد: يخرجهم من الظلمات الى النور (مائده: ۶) (حنای و پور سراجیان، ۱۳۹۴) نور در معماری اسلامی همواره از رمزآمیزترین مفاهیم و نمادها بوده و تفسیر و درک درست آن نیازمند شناخت و تحلیل در سنت از مفاهیم عرفان اسلامی دارد. نور در معماری اسلامی به نوعی کیمیاگری کردن است معماران مسلمان برای تجلی اندیشه وحدت در آثار شان علاوه بر هندسه و وزن، روشنایی را که نسبت آن با شکل های

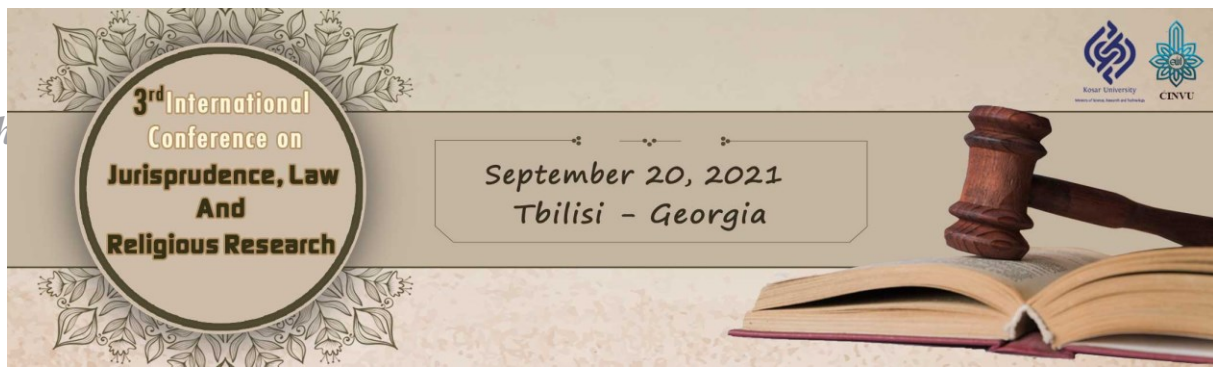

قابل رویت مانند وجود مطلق است به موجودات محدود ، به عنوان ابزاری به کار گرفته اند. در واقع معماری مساجد اسلامی، با توجه به ویژگی تجربیدی بودن و کاربرد اشکال و رنگ های خاص، می تواند جلوه گر تصویر صریح مفهوم نور در ابعاد مختلف باشد و از این طریق می توان به رمزگشایی آنها پرداخت. (صفار و همکاران، ۱۴۰۰) نور نشانه ای از حضور خدا و سر منشأ همه مواهب و برکات مادی است. و جدا شدن انسان از جهل، حرکت به سمت حقیقت است. نور واسطه ای جهانی است که نه تنها به جهان ما روشنی می بخشد بلکه هنر، علم، مذهب، و فلسفه را فراسوی مرزهای زمانی و مکانی به هم پیوند می زند. نور کلیدی است در راستای حل نمودن رمزهای عالمی که در آن زندگی می کنیم. (آزاد، ۱۳۹۶)

نمودار ۱: معنای نور در «الله نور السموات و الارض» به تفسیر برخی از مفسران و فلاسفه اسلامی منبع: (صفار و همکاران، ۱۴۰۰)

بدین ترتیب همواره نور نشانی از ارتباط انسان با ذات حق سبحان و تعالی است و بهره گیری از نور به معنی ارتباط با عالم ماورا است به همین دلیل همواره جویای نور بودند و برای کسب نور تلاش کردند. به معنی گام نهادن در طریق هدایت بوده است. بر همین اساس در تمام اماکن مذهبی و آنجا که ارتباط با خداوند یک مقصود نهایی به شمار می رود حضور نور به صورت مشهور در همه بخش ها مشاهده می شود. نقش نور در مساجد از طریق تعادل کائنات آرامش سکون صلح بی وزنی در فضا و ارتباط با نوع ارتباط نزدیک انسان با خدای خویش میسر شده است. نور و تزئینات مسجد به جای این که ذهن را به بند بکشد به جهانی خیالی رهنمون می شود. و قالب های ذهنی را در هم شکسته و انسان را به روشنایی دنیایی می کشاند که درون را روشن و نورانی می سازند. نور طبیعی در معماری ایرانی اسلامی در گذر زمان کیفیت فضا و

جلوه‌های آن را تغییر می‌دهد چراکه هر جزء فردا در این معماری در جست‌وجوی معناست و با کل مجموعه وحدت دارد. معماری اسلامی تنها به استفاده از نور برای روشنایی و ایجاد سایه‌روشن‌ها با هزاران ترکیب‌بندی رنگ‌ها بسنده نمی‌کند بلکه بی‌شمار رنگ در سطوح هندسی پیچیده سه‌بعدی تزیینات گچ‌بری، کاشی‌کاری، مقرنس‌بندی، کاربردی و غیره کیفیت فضاهای این مکان را بسته به زمان نور تابیده‌شده تغییر می‌دهد و این مکان را به‌طور کامل به فضایی مجزا از کلیساها تبدیل می‌کند نورهای طبیعی روزها در معماری اسلامی خیره‌کننده نیستند و به شکل ملایم همانگونه که نظم و هارمونی فردا می‌طلبد مخاطب را به آرامش و صلح دعوت می‌کند و در درون مخاطب حس بودن در مکانی قدسی را ایجاد می‌کند. (گلابچی، ۱۳۹۳) بینش اسلامی با نور طبیعی نقش به هم پیوسته‌ای دارد که می‌تواند معماری را از دل زمین جدا کند و به عالم معنوی و بالا نزدیک نماید. این معماری همواره بازتابنده مکان مقدس، حیات و حضور نور است و بر روح آدمی تأثیر می‌گذارد. ایرانیان از هر چه تاریک و ظلماتی و تیره است، نفرتی طبیعی داشته‌اند. از دیرباز پیروزی نور بر تاریکی اهریمن یکی از خصایص اصلی دین قدیم ایران بوده است. محوری‌ترین بنیاد اندیشه حکمت اشراق سهروردی بر نور استوار است. از نظر او نور الهی بر همه هستی می‌تابد و هر پدیده و موجودی به اندازه استعداد خود نور دریافت می‌کند و بر این اساس، نور از جهت شدت و ضعف مراتبی پیدا می‌کند. (حناچی و پورسراجیان، ۱۳۹۴)

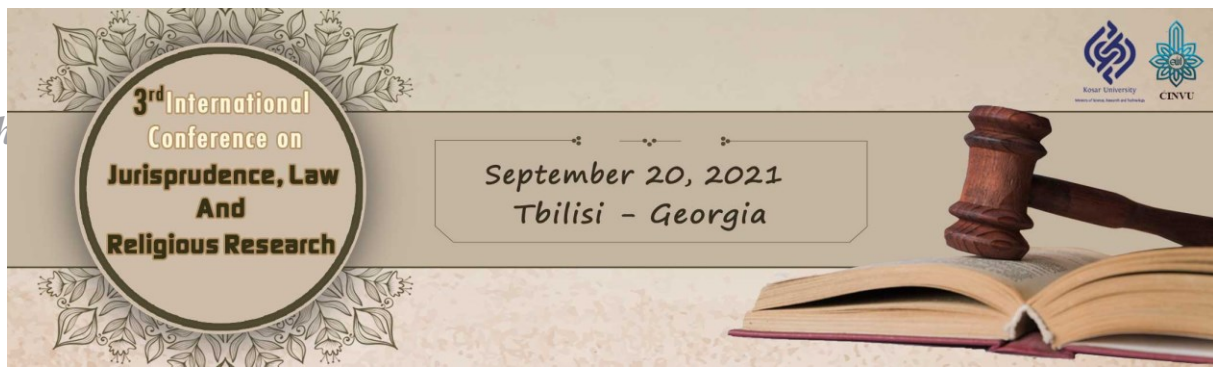

تصویر ۵: آرکی تایپ ماندالا، سقف تیمچه بازار امین الدوله
منبع: (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۴: آرکی تایپ نور، مسجد نصیر الملک شیراز
منبع: (گلابچی، ۱۳۹۳)

معماری اسلامی در ایران تأکید ویژه‌ای بر نور دارد این معماری همواره بازتابنده مکان مقدس حیات و حضور نور است و بر روح آدمی تأثیر می‌گذارد برای مثال فضای درون مسجد اساساً به نحوی ساخته‌شده تا حضور خداوند را القاء کند و فرد مؤمن از هر سو خود را در احاطه‌ی حضور ببیند. حضور الهی در معماری اسلامی یا به صورت مساجد یکدست سفید و ساده که نخستین که فقر و سادگی آن‌ها یادآور غنی مطلق است، جلوه‌گر می‌شود. یا در قالب نماها طاق‌ها و گنبد‌ها که ماهرانه رنگ‌آمیزی شده و در توان و هماهنگی خود گویی تجلی وحدت در کثرت و بازگشت کثرت به وحدت را بازگو می‌کنند. از این منظر نه به‌عنوان مظهر و نماد وجود در فضای معماری اسلامی تلقی می‌شود. آینه‌کاری و

بهره‌گیری از موزاییک‌ها یا رنگ درخشانده طلایی و فیروزه‌ای برای گنبدها و تزئین مقرنس‌ها و نقوش بیانی از قاعده‌ای جلوه‌گری نور است و این کار چنان کیمیاگری کردن است که معمار در آن سنگ را همچون نور جلوه‌گر می‌سازد و در دل سنگ که تاریک و سردرد تالو و درخشندگی پدید می‌آورد. (غفوری و پورمافی، ۱۳۹۵)

در معماری سنتی ایرانی از نور به طور یکنواخت استفاده نمی‌شده، بلکه نور همیشه تعدیل شده و سپس وارد فضا گردیده است. برای این منظور معماران سعی می‌کرده‌اند با استفاده از فنون نوآورانه و عناصر بسیار ساده به بهترین نحو ممکن از نور روز بهره‌گیرند. عناصر ساختمانی که برای بهره‌گیری از نور طبیعی در معماری سنتی ایران بکار برده شده‌اند به دو گروه تقسیم می‌شوند. گروه اول، نورگیرها که غالباً وظیفه انتقال نور به فضای داخلی را دارا می‌باشند و گروه دوم، کنترل‌کننده‌های نور که نقش تنظیم‌کننده نور وارد شده به داخل بنا را به عهده دارند مانند انواع سایه بان‌ها (صفا و همکاران، ۱۴۰۰)

جدول ۲: نمادهای مرتبط با آرکی تایپ نور در عناصر تزئینی و کالبدی معماری دوره اسلامی گردآورنده: نگارندگان

نماد های آرکی تایپی	عنصر تزئینی و کالبدی	کاربرد و ارتباط با آرکی تایپ نور	تصویر
نماد	کاربندی و مقرنس	کنترل شدت آفتاب تعدیل آن و زیباسازی فضا به کمک نور، نظم، وحدت، کثرت و پیوند زمین و آسمان	 <p>تیمچه بازار امین الدوله کاشان</p> <p>منبع: fa.wikipedia.org</p>
	شمسه	نمادپردازی درخشش خورشید	 <p>ماندالای مرکز گرامتاثر از طرح طاووس و شمشه، سقف مسجد شیخ لطف الله</p>

<p>منبع: gravity.ir:</p>			
 <p>طرح ماندالا در پنجره مسجد نصیر الملک</p> <p>منبع: thewanderlustaddict.com:</p>	<p>فضاسازی خلاقانه با استفاده از نور و تغییر کیفیات هزاران ترکیب رنگی در ارسی ها طی گذر زمان</p>	<p>ارسی</p>	
 <p>شبکه های نور در مسجد جامع اصفهان</p> <p>منبع: esfahanemrooz.ir:</p>	<p>شدت نور را گرفته و نور ضعیف تری از لابه لای آن ایجاد می شود. انحراف پرتوهای نور در اثر برخورد با کناره های منقوش شبکه سبب پخش نور شده و به یکنواختی و پخش روشنایی کمک می کند.</p>	<p>شباک</p>	
 <p>گلدسته های مسجد امام اصفهان</p> <p>منبع: visitheworld.tumblr.com:</p>	<p>مناره یا گلدسته های مسجد نیز نمونه های نگارینی هستند که زاییده و ثمره عشق هنرمند برای وصول به نورانیت نهفته در آسمان و زمین است در مناره یا گلدسته، نور کلمه "الله" ساطع می شود</p>	<p>گلدسته</p>	<p>ستون مقدسی</p>

 <p>نقش طاووس در تزیینات ایوان امامزاده هارونیه اصفهان</p> <p>نقش طاووس در تزیینات سردر مسجد امام اصفهان.</p> <p>منبع: (حسینی و همکاران، ۱۳۹۷)</p>	<p>نقوش طاووس و سیمرغ و ققنوس در تزیینات کاشی کاری های سر در و سقف مساجد، نزدیک ترین موجودات زمینی به خورشید و راهنمای مردم به بهشت</p>	<p>نقش پرنده</p>	<p>پرواز</p>
 <p>گنبد کیهانی مسجد شیخ لطف الله</p> <p>منبع: pinterest.com</p>	<p>گنبد نماد آسمان و عالم صغیر است این فرم فضا- زمان و بی کرانگی را در جوهر خود پنهان دارد. انسانها از طریق گنبد بی کرانگی فضا زمان را کرانه مند می کنند آینه کاری و بهره گیری از موزاییک ها یا رنگ درخشنده طلایی و فیروزه ای برای گنبدها و تزئین مقرنس ها و نقوش بیانی از قاعده ای جلوه گری نور است.</p>	<p>گنبد</p>	<p>گنبد کیهانی و مائلا</p>

اتصال و پیوستگی در فضا از کف تا سقف که مزین به انواع کاشی کاری هاست و انسان را رها و سیال در فضای بینایی

غوطه‌ور می‌سازد. قداست نور و زمان از عوامل اساسی در کیفیت فضاهای ایرانی بشمار می‌روند که بر تغییر کیفیت فضایی پویایی و زنده بودن در مکان تأکید دارند حضور نور و زمان در فضا های معماری ایرانی از طریق فضا های مثبت و منفی هدایت نور از بیرون به درون و سلسله مراتب فضایی، فضاهایی مثل هشتی انواع پیش ورودی‌ها و غیر میسر شده و از طرفی عناصر فضایی چون رواق سباط در و پنجره‌های مشبک ارسی‌های نورگیر روزنه‌ها جام‌خانه‌ها هر نوع فریز و خوبان در ساختمان‌ها کاربندی و مقرنس بندی نیز به این حضور کمک می‌کنند. کنترل شدت آفتاب تعدیل آن و زیباسازی فضا به کمک نور نیز از طریق این فضا و عناصر فضایی در معماری ایرانی اسلامی صورت می‌گیرد (گلابچی، ۱۳۹۳)

عناصر نورگیر در معماری سنتی ایران	در و پنجره مشبک	روزن	گلجام	دارافزین	ارسی	پالکنه
	شباک	روشنندان	پاچنگ	جامخله	فریز و خوون	پاچلاقی

نمودار ۲ - عناصر نورگیری در معماری سنتی ایران منبع: (صفار و همکاران، ۱۴۰۰)

با مطالعه نحوه نورگیری در فضاهای مختلف این طور برداشت می‌شود که علاوه بر تأمین آسایش و سلامت روحی با بهره‌گیری از نور طبیعی، از مفاهیم متفاوتی همچون هدایت‌کنندگی از فضایی به فضای دیگر و جهت‌یابی، تعیین مسیر، نور متمرکزکننده و تأکیدکننده، تقسیم فضای یکپارچه به عرصه‌های جداگانه، سنت نورپردازی مختص هر نوع کاربری، تعیین درجه اهمیت هر فضا با شدت نور و تاریکی به کار رفته در آن، تغییر از تاریکی به روشنایی و ایجاد تنوع، حفظ سلسله مراتب حضور نور و در مفاهیم نمادین و عرفانی همچون تعالی و کشش به بالا و ایجاد یک فضای روحانی در معماری مساجد، هر کدام به شیوه‌ای متجلی شده است. عناصر مربوط به نور در معماری سنتی در معماری ایرانی از نور به طور یکنواخت استفاده نشده و به کارگیری این عنصر طبیعی بسیار متنوع و متغیر بوده است. معرق‌ها و پنجره‌های چوبی مزین به شیشه‌های رنگی با ترکیب بندی هندسی روشهای مختلف حالت بخشیدن به نور است و همین تغییر مداوم آن و تنوع رنگ و سایه روشن است که پیامهای بصری کافی و مناسب را به چشم انسان می‌رساند. (حناچی و پورسراجیان، ۱۳۹۴)

تصویر ۷: شمشه کاری با اسلوب رسمی بندی و یزدی در تیمچه بزرگ بازار قم، منبع: mehnava.com

تصویر ۶: روزنه‌های کوچکی بر فراز گنبد مسجد شیخ لطف الله منبع: (صفار و همکاران، ۱۴۰۰)

از زیباترین نمونه‌های بناهای معماری ایرانی که در آن کیفیت فضا در گذر زمان به زیبایی از طریق نه تغییر می‌یابد مسجد شیخ لطف الله است در این مسجد ورود نور از راه روزنه‌های کوچکی بر فراز گنبد خانه است. که حالت‌های گوناگونی را در طول روز ایجاد می‌کنند. و از آنجا که به علت گردش نور خورشید نور در طول روز فقط در تعدادی از این روزنه‌ها می‌تابد. فضای داخلی مسجد در هر ساعت روز حال و هوای متفاوت و مخصوص به خود دارد و در عین حال به تعیین زمان کمک می‌کند در این مسجد به علت ورودی خاص آن که از طریق عبور از فضاها و راهروهای نیمه تاریک به فضای اصلی صورت می‌گیرد. نور فضاها داخلی حالتی استثنایی به آن می‌دهد از طریق نورگیرهای سقفی مسجد شیخ لطف الله ماندلای هسته مرکزی نورانی گشته و فضای قدسی اعظمی تفکیک شده‌اند. نمادپردازی از خورشید به شکل فرم‌های معماری نیز وارد حوزه معماری شده از آن جمله می‌توان از بازار قم نام برد این بنا از آثار ارزشمند هنر معماری دوران اسلامی ایران است استاد حسن قمی با بهره‌گیری از شمس کاری‌ها و نمادپردازی‌ها که از درخشش خورشید استفاده کرده است. فضای هندسی بی‌نظیری را در تیمچه بزرگ بازار قم خلق کرده است. در این تیمچه گنبد از نوع عرق چینی و پوشش زیر آن شمشه کاری با اسلوب رسمی بندی و یزدی است. (گلابچی، ۱۳۹۳)

۳- نقش نور در تعریف فضاهای معماری آرکی تایی جهان از گذشته تا دوره معاصر

۳-۱- نور در مصر باستان

در مصر باستان نیز نور اهمیت ویژه‌ای داشت. در معماری مصر بازی نور و سایه تنها محدود به فرم‌های بزرگ اولیه نیست سطوح این احجام از نقوش برجسته‌ای پوشیده شده‌اند که در اوج ظرافت نقش‌پردازی برای فتح سنگ تراشیده شده و به این ترتیب پدیده‌ای سایه روشن در این جا در مقیاسی کوچک‌تر نیز تکرار شده است. (کورت گروتز، ۱۳۹۳) در مصر باستان اتاق‌های معبد، به محوطه درونی دید دارند و دیوار معابد عاری از هر گونه دریچه و پنجره‌هایی بوده است رشته‌هایی از

نور خورشید از سوراخ کوچکی که در سقف های مسطح تعبیه شده، تالار و محوطه درونی را روشن می کند. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

ابلیسک و پرنده آفتاب مصر نیز دارای نمادی از خورشید است. ایسیس الهه طبیعت و یکی از محبوب ترین الهه های مصر باستان بود که به صورت یک زن با یک دیسک خورشید شکل در بین شاخ های گاوی بر روی سرش مجسم می شود. رع مهم ترین خدای مصر باستان و نماد آفتاب نیمروز بود. رع در واقع روشنایی یا خود خورشید نیست بلکه خدای خورشید است و بعدها جای خود را به خود خورشید آتون داده است (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۹: هلیوس، اسطوره ی یونان و خدای خورشید

منبع: aryacom.com

تصویر ۸: ایسیس و تاجی از خورشید و شاخ گاو

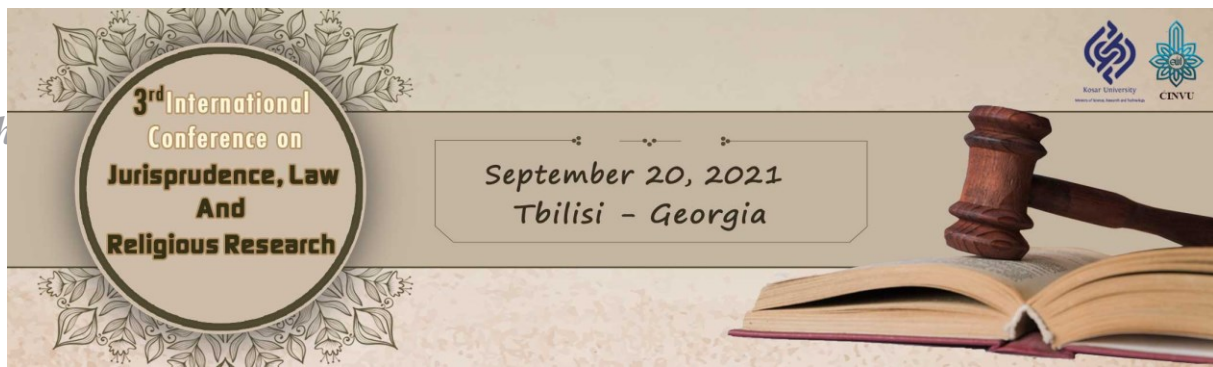
منبع: (گلابچی، ۱۳۹۳)

۲-۳- نور در یونان باستان

معابد یونانی بیشتر مجسمه وار بودند. مراسم مذهبی در فضای آزاد جلوی محراب که در میان آن نیز قرار داشت، انجام می شد. بنابراین جای تعجبی هم باقی نمی ماند که بیشتر فضاهای داخلی تنها یک روزنه یعنی تنها یک در به خارج داشتند. (محمد عشوری، ۱۳۹۵) در بسیاری از معابد یونانی با استفاده از آب نمایی در فاصله بین مجسمه و در ورودی نورپردازی مجسمه را اصلاح می کردند. نوری که به داخل می تابید با برخورد به سطح آب منعکس می شد و مجسمه را روشن می ساخت. در فضاهایی که احتیاج به نور بیشتری بود یونانیان از نور سقف استفاده می کردند. بخشی از سقف را با ارتفاع زیاد می ساختند و از فضایی که به این ترتیب به وجود می آمد برای تاباندن نور به داخل استفاده می کردند. (کورت گروت، ۱۳۹۳)

۳-۳- نور در اروپا باستان

در ارتباط با کاربری اصلی استون هنج در انگلستان گمان ها و فرضیه های متعددی وجود دارد که یکی از فرضیه ها رصدخانه بودن این مکان است رصدخانه بودن و اهمیت خورشید و ماه و ستارگان دلیل بر رد نیايشگاه بودن مکان نیست

(گلابچی، ۱۳۹۳) از مکان‌های مهم باستانی تپه باستانی نیوگرنج ایرلند مربوط به ۳۲۰۰ سال قبل از میلاد مسیح است. در انقلاب زمستانی و هر سال یک‌بار به مدت ۱۷ دقیقه راهرویی طولانی و باریک نیوگرنج روشن و غرق نور می‌گردد. (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۱: استون‌هنج، انگلستان

منبع: fa.wikipedia.org

تصویر ۱۰: سنگ تقویم خورشیدی از تک‌ها

منبع: fa.wikipedia.org

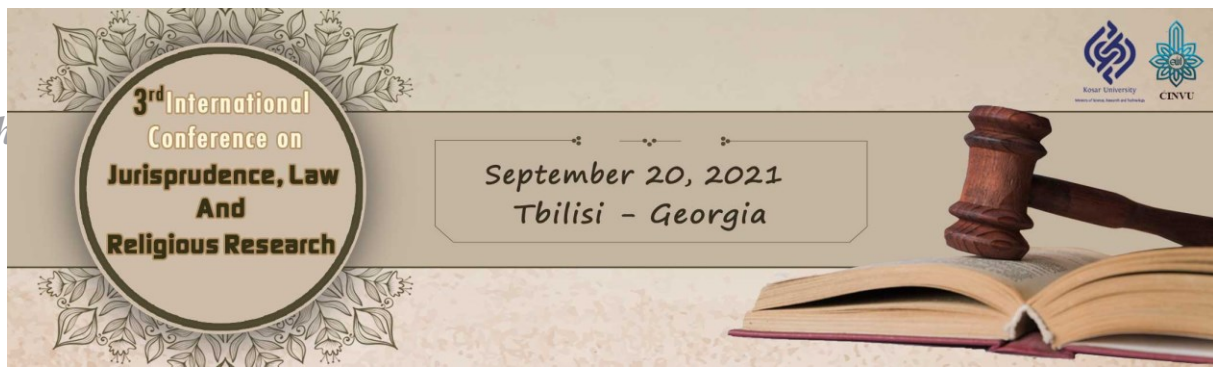
۳-۴- نور در اقوام باستانی آمریکا

در آیین‌های سرخ‌پوستان تقابل روشنایی و تاریکی به تمامی بر آیین آن‌ها تسلط دارد و آن را اشباع کرده و بر محور همین تقابل احساس اسطوره خاص کره‌ای‌ها تحول می‌یابد و کل بینش اسطوره‌ای آن‌ها از جهان شکل می‌گیرد. (گلابچی، ۱۳۹۳)

۳-۴-۱- هویتریلوپوچتلی در اساطیر آزتک خدای جنگ خدای خورشید و حامی و پشتیبان شهر تنوچتیتلان بود. اهمیت خدای خورشید برای آزتک‌ها به حدی بود که شاید معروف‌ترین اثر هنری باقی‌مانده از آن‌ها سنگ تقویم خورشیدی آزتک‌ها متعلق به تمدن مسو آمریکا است که متأثر از طرح ماندلا است. در میانه این سنگ چهره توناتیوه خدای خورشید آزتک‌ها دیده می‌شود و چهار قلب چهارگوش که تجسد‌های پیشین این خدا را نشان می‌دهد این چهره را احاطه کرده اند.

۳-۴-۲- ویراکوچا خالق هستی در امپراتوری اینکاها نمادی است دارای تاجی از خورشید با صاعقه‌ای در دست او و اشک‌های چشم وی نماد باران است. معبد خورشید و یا تورون نیز متعلق به تمدن اینکاها است که در ماچوپیچو ساخته شده است. (گلابچی، ۱۳۹۳)

۳-۵- نور در معماری قبل از مدرن غرب

در معماری روم، پانتئون نمونه کاملی از استفاده استعاری و واقعی نور در کنار فرم ها است. نور خورشید از پنجره گرد به داخل می تابد و سطح روشنی را روی زمین و دیوار به وجود می آورد. محور فضای اصلی داخل به علت فرم کروی آن به راحتی قابل تشخیص نیست. اما این محور جدید نمادی است از مسیر تاریخ که با ورود به فضای مدور اصلی، با نظام کیهانی یکی می شود. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

نور در فضاهای کلیساهایی با نقشه مرکزی مدور به تفکیک فضای مقدس بهشتی از زمین و حس تعلیق گنبد آسمان کمک می کند. توجه به نور در کلیساها در سبکها و زمانهای مختلف متفاوت و متغیر بوده. (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۳: کلیسای ایاصوفیه منبع: touryab.blog.ir

تصویر ۱۲: سقف کلیسای سن ویتاله منبع: lastsecond.ir

در معماری آغاز مسیحیت و در معماری بیزانس همواره تلاش شده که هر چه بیشتر به جنبه فضای داخلی جنبه روحانی داده شود و فضایی رؤیایی به وجود آید و روشن است که نورپردازی در این راه نقش عمده ای دارد (کورت گروتز، ۱۳۹۳) برای نمونه بخش پایین گنبد اصلی کلیسای ایاصوفیه به تمامی از پنجرههایی نزدیک به هم تشکیل شده و به بیننده این احساس را می دهد که گنبد با تمام عظمتش در هوا به صورت معلق ایستاده. (گلابچی، ۱۳۹۳) از نوری که از این پنجرهها و نیز از پنجرههای بخش بالای ساختمان به داخل می تابد به فضای داخل حال و هوایی کاملاً بیگانه با دنیای مادی می دهد. (کورت گروتز، ۱۳۹۳) در دوره گوتیک معماران از سه اصل در خلق زیبایی های موجود در کلیساها استفاده کردند: رعایت تناسب، نورانیت و تمثیل. از آنجا که کلیسای جامع گوتیک، تجسد و محل ظهور خداوند است؛ نور، شهادی عیان بر حضور الهی شمرده می شود. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

۳-۶- نور در معماری معاصر جهان

در این بخش به معرفی و بررسی چند نمونه از آثار معماری معاصر جهان پرداخته می شود که در آن ها به حضور نور توجه خاصی مبذول گشته است:

۱-۳-۶- نمازخانه نوتردام دوهو در رونشامپ با طراحی معمار سوئسی لوکوربوزیه

این کلیسا در سال ۱۹۴۵ تکمیل شد. نوری که در طی روز وارد این کلیسا می شود تغییر قابل ملاحظه ای را روی سطح دیوار خمیده ی آن ایجاد می کند. دیوار جنوبی با شیشه های رنگی نور شدید را انعکاس داده و نور های ملایم رنگی به همراه نور پنجره بزرگ و نور مخفی بام وارد می شود و سقف در بالای ساختمان روی روزنه نور شناور است. (گلابچی، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۵: موزه کیمبل اثر لویی کان منبع: lastsecond.ir

تصویر ۱۴: کلیسای رونشان اثر لوکوربوزیه منبع: charsik.com

۲-۶-۳- کلیسای جامع کریستال

این کلیسا در ایالت کالیفرنیا است. و معمار آن فیلیپ جانسون در سال ۱۹۸۰ میلادی، آن را به شکل کنونی توسعه داد. (ویکیپدیا فارسی) اسکلت نگهدارنده این کلیسا به رنگ سفید است. که با دقت به شکل مشبک طراحی شده و به طور موثر نور روز را یکنواخت کرده و از درخشش آن جلوگیری می کند. این ساختمان طوری قرار گرفته که نور خورشید اکثراً از پشت سر جمعیت نشسته وارد می شود و بنابراین خیرگی که مانع دید خوب است کاهش می دهد. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

۳-۶-۳- موزه هنری کیمبل

این موزه از طراحی های لویی کان است اعتقاد دارد که در نور حرکتی به سمت متجلی شدن است. (گلابچی، ۱۳۹۳) این موزه از یک سری طاق های مدور بتنی متصل به یکدیگر تشکیل شده است و یک نورگیر سقفی شفاف در امتداد برآمدگی هر طاق قرار دارد. نور از طریق اتصالات نور طبیعی معلق که زیر نورگیر سقفی است بازگرداننده و تسویه می شود. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

۷-۳- نور در معماری معاصر ایران

این بخش به معرفی و بررسی چند نمونه از آثار معماری معاصر ایران با توجه به نقش نور در آن ها پرداخته می شود:

۱-۷-۳- موزه هنرهای معاصر

این موزه اثر کامران دیبا است. معماری منحصر به فرد مدرن این موزه، الهام گرفته شده از معماری سنتی ایران است که مفهومی فلسفی با خود به همراه دارد. در این موزه سایه ها و نیم سایه ها و نورها به طوری کنار یکدیگر قرار گرفته اند که هر گالری را به بخشی مجزا برای نمایش آثار تبدیل می کند. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

تصویر ۱۷: فرهنگسرای نگارستان، نورگیر سقفی منبع: (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

تصویر ۱۶: نورگیر های موزه هنرهای معاصر با الهام از بادگیر منبع: (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

۲-۷-۳ - فرهنگسرای نگارستان

در معماری این مجموعه (هندسه و سازه) نقش اصلی را ایفا می کند. عامل هندسه به ویژه در طراحی سرسرای اصلی نقش بسیار مسلط و نمایانی دارد. تلاش برای استفاده از نور و روشنایی طبیعی، از طریق تعبیه نورگیرها در بام مجموعه سبب شده سرسرا و کتابخانه، بخش هایی از موزه و نمایشگاه ها و قسمت اداری تا اندازه مطلوبی از نور بهره مند شوند. (محمد عشوری، ۱۳۹۵)

بحث و نتیجه گیری

معماری های ماندگار از الگوهای مشخصی پیروی می کنند که از درون و ناخواگاه انسان ها نشات می گیرند و متعلق به زمان و مکان خاصی نیستند. از گذشته های دور تا دوران معاصر در تمامی این ها و باورها و اقوام کهن الگوها به صورت نقوش، فرم ها و حتی تزئینات بر اساس شرایط اقلیمی و منطقه ای با حفظ معنا و مفهوم در فضا نمود پیدا کرده اند. آرکی تایپ نور از جمله کهن الگوهایی است که از دیرباز در آیین ها و فرهنگ های اقوام مختلف در سرتاسر جهان، مقدس شمرده شده و نمادی از عقل الهی و منشأ تمامی پاکی ها و نیکی ها و نمادی از نور بی انتهای خداوند متعال است. در ایران باستان شاهد نمادپردازی های گوناگون از جمله پرندوی آفتاب، گردونه خورشید، چلیپا، شیر و خورشید و فرکیانی و گل نیلوفر در حکاکی ها و آثار معماری همچون چهارطاقی ها و در اجزا کالبدی شاهد استفاده از عناصر

کنترل کننده نور همچون رواق، تابش بند، سایبان، ساباط، جام خانه، روزن، روشنندان و شباک در اکثر بناها در دوره های مختلف هستیم. در دوره اسلامی با توجه به آیه ی "نور" که در آن خداوند خویش را نور آسمان ها و زمین می نامد و انعکاسی از وجودی الهی و برتر را میان انسان ها القاء می کند. در معماری دوره ی اسلامی نور طبیعی به ویژه در معماری مساجد نشانی از ارتباط انسان با ذات حق سبحان و تعالی و ارتباط با ماوراء و در جهت جدا کردن فضای معماری از دل زمین و پیوند آن با عالم معنوی است. استفاده از عناصری همچون کاربندی و مقرنس و شمشه در تزئینات، ارسی و شباک، گلدسته، گنبد همگی در تلاش برای ایجاد فضایی است تا در آن انسان در همه جهت خود را در احاطه و حضور الهی ببیند. در اقوام باستانی گذشته از جمله معماری مصر و یونان باستان و اروپا و امریکا می توان توجه و تأکید بر استفاده از نور طبیعی از جهت تقدس و استفاده جهت فضا سازی در معماری معابد نام برد. در معماری قبل از مدرن غرب در معماری روم و پس از آن در معماری کلیساها به ویژه در دوره گوتیک می توان به استفاده از نور جهت تفکیک فضایی و ایجاد محیط معنوی و روحانی به گونه ایی که کلیسا تجسد و محل ظهور خداوند و نور، شاهدی عیان بر حضور الهی شمرده شود نام برد. در معماری معاصر جهان استفاده از نور طبیعی در جهت بهبود کیفیت فضا و در قالب الگوهای مناسب زمان و متفاوت از گذشته در بناهایی همچون نماز خانه ها و فضاهای عبادی، موزه ها و فضاهای تجمع در جهت ایجاد حس آسودگی و تجلی اندیشه وحدت و دعوت مخاطب به صلح و آرامش مورد استفاده قرار می گیرد.

جدول - نقش نور طبیعی در تعریف فضاهای آرکی تایپی

<p>شناخت ماهیت و ویژگی نور و تاریکی در تعبیر کیفیت فضا و مطرح کردن بعد چهارم در فضا، نور و آتش در مقابل ظلمت و تاریکی جلوه ای از نماد خداوند و از طریق آن می توانست خود را به نور حقیقت برساند</p>	<p>پرنده آفتاب، چلیپا، گل نیلوفر، فرکیانی یا فروهر، نشان شیر و خورشید</p>	<p>نماد پردازی</p>	<p>باستان معماری</p>	<p>ایران</p>	
	<p>چهارطاقی</p>	<p>رواق، تابش بند، سایبان، ساباط، جام خانه، روزن، روشنندان و شباک</p>			<p>عناصر کنترل کننده</p>
	<p>کسب نور و سایه</p>	<p>ایجاد اختلاف سطح در دیوارهای خارجی</p>			<p>تزئینات</p>
	<p>مقرنس و مشبک</p>	<p>کاربندی و مقرنس، نقش پرنده، گنبد، گلدسته، شباک، ارسی، شمشه</p>			<p>اسلامی</p>
<p>ارتباط انسان با ذات حق سبحان و تعالی، ارتباط با عالم ماوراء، آرامش سکون صلح، تعادل کائنات، فرد مؤمن از هر سو خود را در احاطه ی حضور ببیند. تجلی وحدت در کثرت و بازگشت کثرت به</p>					

وحدت				
<p>فرم‌های بزرگ اولیه</p> <p>نقوش برجسته</p> <p>ابلیسک</p> <p>پرنده آفتاب</p> <p>ایسیس الهه طبیعت</p> <p>رع نماد آفتاب نیمروز</p> <p>نورپردازی و فضا سازی و ایجاد فضایی اسرار آمیز و معنوی در خدمت تقویت و مادیت بخشیدن به ایده‌ی اصلی به کار می‌رفته‌است</p>	بازی نور و سایه	مصر باستان	نمادهای خورشید	باستان
	نورپردازی مجسمه‌ها به کمک نور سقفی و آب نما	یونان باستان		
	گور معبر نیوگرنج و رصدخانه (نیایشگاه) استون هنج	اروپا باستان		
	خدای خورشید از تک‌ها، ویراکوچا خالق هستی در امپراتوری اینکاها	اقوام باستانی امریکا		
	<p>حرکت در مسیر تاریخ و یکی شدن با کیهان، تفکیک فضای مقدس بهشتی از زمین و حس تعلیق گنبد آسمان، به جنبه فضای داخلی جنبه روحانی داده شود، ایجاد فضایی رؤیایی و روشن. نور، شاهدهی عیان بر حضور الهی در کلیساها به ویژه کلیسای گوتیک شمرده می‌شود.</p>			
	<p>قبل از مدرن (روم، بیزانس، گوتیک و...)</p>			
	<p>غرب</p>			

<p>کنترل میزان نور و شدت آن با استفاده از عناصر کنترل کننده نور و ایجاد فضای آرامش و آسایش</p>	<p>معاصر</p>
--	--------------

منابع

۱. صفار، پریسا، کاظم زاده رائف، محمد علی، میردریکوندی، صبا، ۱۴۰۰، بازشناسی تحلیلی جایگاه ماندالای مرکز گرا در معماری سنتی ایران، هفتمین کنگره سالانه بین المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران
۲. گلابچی، محمود، ۱۳۹۳، معماری آرک تایپی، موسسه انتشارات دانشگاه تهران
۳. فرخزاده، شمیم و قاراخانی، علیرضا، ۱۳۹۵، بازشناسی نقش نور در معماری مساجد دوره صفویه (نمونه موردی مسجد شاه عباس فرح آباد)، دومین کنفرانس سالانه پژوهش های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری، تهران
۴. حناچی، پیروز، پور سراجیان، محمود، ۱۳۹۴، نور در هنر معماری و شهرسازی ایران، انتشارات وزارت راه و شهرسازی
۵. غفوری، سیده شیوا و پورمافی، امیرهاشم، ۱۳۹۵، حکمت و تجلی نور در مساجد ایرانی (نمونه موردی مسجد نصیرالملک شیراز)، اولین همایش ملی فن آوری در مهندسی کاربردی، تهران
۶. ریسمانی، امین و نصر، طاهره، ۱۳۹۳، تحلیل ایده و عملکرد در تبیین الگوهای چهارطاقی در معماری ایران باستان، اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی، تهران
۷. قربان زاده، مژگان و گلیانی، مهرانوش، ۱۳۹۶، بررسی آرکی تایپی (کهن الگویی) بر نمادهای به کاررفته در معماری باستان، پنجمین کنفرانس ملی پژوهشهای کاربردی در مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری، تهران
۸. موسوی، مهرزاد، ۱۳۹۰، جستارهایی در پیشینه هنر هخامنشی، موسسه انتشارات نشر رخشید
۹. عرب مختاری، اسماعیل و پورناصری، شهناز، ۱۳۹۸، نور، عناصر نورگیری و الگوی نورپردازی در مساجد اصفهان در دوره صفویه، اولین همایش بین المللی و پنجمین همایش معماری و شهرسازی پایدار، تهران
۱۰. محمد عشوری، پریسا، ۱۳۹۵، نقش فراموش شده نور در معماری معاصر، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و منظر شهری
۱۱. قران کریم، سوره مبارکه نور، آیه ۳۵، صفحه ۳۵۴
۱۲. آزاد، ملیکا، ۱۳۹۶، تأثیر نور طبیعی بر کیفیت فضاهای مذهبی (نمونه موردی مسجد شیخ لطف الله)، هفتمین کنفرانس بین المللی توسعه پایدار و عمران شهری، اصفهان
۱۳. حسینی سیدهاشم، قرائتی الناز، پورنادری حسین، ۱۳۹۷، جلوه های هنری در تزئینات کاشی کاری مدرسه خان شیراز، هنرهای تجسمی (هنرهای زیبا)
۱۴. کورت گروتز، یورگ، ۱۳۹۳، زیباشناسی در معماری، موسسه انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

15. https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%A9%D9%84%DB%8C%D8%B3%D8%A7%DB%8C_%DA%A9%D8%B1%DB%8C%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%84